

TIMOTEI CIPARIU ȘI PROBLEME ALE SLAVONISMULUI ROMÂNESC. DOUĂ SCRISORI CĂTRE FRANZ MIKLOSICH *

Timotei Cipariu este un nume binecunoscut istoriografiei, lingvisticii și filologiei românești: s-a format în școlile Blajului, a fost filolog și istoric, posesor al unei uriașe biblioteci, cunoscător a 12 limbi (inclusiv ebraica, araba, persana, siriana și egipteană) și orientalist pasionat (al doilea printre români, după Dimitrie Cantemir), a fost fondator și membru activ al Academiei Române, de la a cărei tribună a dat tonul discursului latinist¹. A fost “cetățean al Europei culturale”² sau al Republicii Literelor. Cu toate acestea, titlul lucrării de față ar putea stârni mirare. Fără a-l considera pe Cipariu slavist (așa cum a fost, în generația anterioară a Școlii Ardelene, Ioan Budai-Deleanu)³, trebuie să remarcăm că, într-o cercetare de ansamblu a preocupărilor vechii istoriografii românești pentru problematica slavă, numele lui Timotei Cipariu nu poate să lipsească.

Deși lingvist și filolog promotor al studiului limbii pe baze istorice și devenit astfel, indirect, istoric, Timotei Cipariu nu s-a apropiat în mod special de problematica slavă a istoriei limbii și poporului românesc. Dar perspectiva istorică, după care Cipariu s-a condus pe parcursul întregii sale opere științifice, a impus ca în contextul studiului începuturilor limbii și istoriei românești să facă referiri și la problematica slavă. Să nu uităm că opera lui Timotei Cipariu este considerată a fi apogeul curentului ardelean latinist, iar apartenența la acest foarte popular discurs istoric și politic din secolul al XIX-lea l-a determinat pe savant să ia atitudine - chiar și afectiv - față de problematica slavă (mai exact față de slavonism). Aceasta este o altă chestiune la care ne vom opri pe parcursul acestui studiu. Vom încerca de asemenea să încadrăm problematica slavă în ansamblul operei și concepției istorico-lingvistice a lui Cipariu.

* La originea acestui studiu se află comunicarea cu titlul *Timotei Cipariu și problemele slavonismului românesc*, prezentată la conferința internațională “Civilizație transilvană și tendințe metodologice în noua istorie”, organizată de Centrul de Studii Transilvane și Universitatea “Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 13-15 septembrie 2001.

¹ Prezentarea generală a biografiei, concepției și operei lui Timotei Cipariu la Șăineanu 1895, p. 134-138; Macrea 1978, p. 48-54; Coteanu 1965, p. 295-300; Teodor 1987, p. 60-63. A se vedea, alături de acestea, lucrările cu caracter monografic mai recente ale lui Nițu și Vedinaș 1988; Popa 1993; Hajós 1987.

² Teodor 1987, p. 61.

³ Mitu 1992, p. 193-224.

Recuperând sugestia lui Lazăr Șăineanu, care vorbea despre o “școală etimologică ardeleană”⁴, în spatele căreia identificăm de fapt Școala Ardeleană în sensul larg al cuvântului, Timotei Cipariu trebuie încadrat și el în ansamblul acesteia, mai precis în ultima ei perioadă. Trebuie afirmat acest lucru nu doar în general, ci și în particular - în ceea ce privește problematica slavă. În consecință, vom face referiri la modul în care acest aspect se reflectă în scrierile predecesorilor (Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și, nu în ultimul rând, Ion Budai-Deleanu) și ale contemporanilor (de exemplu August Treboniu Laurian și Alexandru Papiu Ilarian), de care Cipariu este cel mai apropiat din punctul de vedere al formației intelectuale, a lecturilor și concepției istorico-lingvistice.

Se cuvin câteva cuvinte cu privire la rolul îndeplinit de Timotei Cipariu în fondarea și primii ani de funcționare ai Academiei Române. Subiectul este binecunoscut istoriografiei noastre⁵, de aceea vom remarca doar faptul că între concepțiile istorico-lingvistice ale lui Cipariu și comandamentele Academiei, care avea încă de la început misiunea prioritară de elaborare a instrumentelor necesar unei culturi moderne (gramatică - ortografie - dicționar)⁶ există o identitate aproape perfectă⁷. Acest lucru este important pentru a înțelege impactul operei lui Cipariu asupra culturii românești de la mijlocul secolului al XIX-lea.

După cum precizam mai sus, Timotei Cipariu a apelat cu insistență la serviciile istoriei, instrument fundamental - în viziunea sa - al operei de cultivare a limbii naționale. Deși n-a fost istoric prin excelență, Cipariu a înțeles importanța factorului-istorie pentru dezvoltarea limbii:

“Toate evenimentele care trec peste viața unui popor, toate îmbunătățirile și calamitățile ce întâmpină o națiune, toate fazele prin care trece, toate se revarsă și asupra limbii aceluia popor”⁸.

Era o concepție foarte modernă la acel moment, într-o epocă în care lingvistica europeană descoperea metodele istorice și comparatiste în studiul limbii. Trebuie să remarcăm faptul că și în privința istoriei naționale concepția

⁴ Șăineanu 1895, p. 117-140.

⁵ Manciulea 1941; Dobre 1987, p. 19-28. Prezentarea generală a activității culturale cipariene la Nițu și Vedinaș 1988, p. 9-56.

⁶ Vezi studiile lui Iorgu Iordan, Flora Șuteu, Ion Gheție, Florin Marcu și N. A. Ursu dedicate preocupărilor Academiei pentru cultivarea limbii române, în *LR*, XV, 5, 1966, p. 467-470, 503-554.

⁷ A se vedea discursul lui Cipariu de la “Solennitatea Inaugurării Societății Litterarie Române” în Cipariu 1867 a, p. 15-16; Cipariu 1867 b, p. 18-23. Cele două discursuri au fost republicate, alături de altele, în Cipariu 1984, p. 154-164.

⁸ Apud Macrea 1978, p. 49.

lui Cipariu este una, am spune noi astăzi, “a duratei lungi”: Cipariu arăta în *Archivu pentru filologia și istoria* că:

“[...] istoria și limba românească nu începe numai de la Gelu, Dragoș și Radu Negru, ci e continuarea istoriei romane-latine și a filologiei latino-italice”⁹,

amintind de contemporanii Treboniu Laurian și Papiu Ilarian, care își începeau scrierile de istorie românească cu fundarea Romei.

Dintre problemele de lingvistică istorică pe care le abordează Cipariu, le amintim pe scurt pe cele relevante din perspectiva subiectului nostru¹⁰: funcția socială a limbii, care servește comunicării între oameni; distincția între limbă și vorbire; originea limbii nu se identifică cu originea poporului care vorbește acea limbă (cu toate acestea istoria este argument pentru limbă, iar limba este un document istoric fundamental!); nașterea limbilor este rezultatul natural al evoluției (concepție evoluționistă pe care o va dezvolta la noi, după câțiva ani, Bogdan Petriceicu Hasdeu); condamnarea creării artificiale de cuvinte; limitarea drastică a împrumuturilor și accentuarea pe criteriul circulației cuvintelor la care se adaugă, nu în ultimul rând, necesitatea studierii din perspectivă istorică a oricărui fenomen lingvistic. Este o concepție modernă pentru acele timpuri, care amintește de “părinții fondatori” ai lingvisticii comparate și istorice, Franz Bopp, Jakob Grimm, Friedrich Diez și Wilhelm von Humboldt¹¹. Totodată, să remarcăm că prin aceste concepții Cipariu este unul dintre primii lingviști români în sensul modern al termenului¹². Ca savant în opera căruia istoria secondează studiul limbii și limba studiul istoriei anticipează pe mai-sus pomenitul Hasdeu.

Opera lingvistică a lui Cipariu este extrem de bogată în referințe istorice, inclusiv în referințe la slavonism. Nesciind însă lucrări de istorie, nu ne putem aștepta să găsim în opera sa informații despre istoria slavilor (ca la Budai-Deleanu de exemplu), chiar cele despre legăturile istorice româno-slave fiind puține. Predomină însă referirile la slavonismul românesc. În consecință, vom folosi acele scrieri în care problematica istorică este foarte prezentă: *Principia de limba și scriptura* (Blaj, 1866), *Elemente de limba romana după dialecte și monumente vechi* (Blaj, 1854), *Gramateca limbei romane*. Partea I. *Analitica* și Partea II. *Sintetica* (București, 1869-1877), *Despre limba romana. Suplementu la Sintetica* (Blaj, 1877), *Crestomatia seav Analecte literarie din cartile mai vechi și nove romanesci, tiparite și manuscrise, incepvndv dela seclvlv XVI pana la alv*

⁹ Apud Coteanu 1965, p. 299.

¹⁰ Vezi Brâncuș 1987, p. 7-12; Coteanu 1965, p. 297-300.

¹¹ Graur și Wald 1965, p. 19-43.

¹² Brâncuș 1987, p. 12. Vezi și cercetarea Mioarei Avram asupra etichetei de “părinte al filologiei românești”: Avram 1987, p. 13-18.

XIX, cv notitia literaria (Blaj, 1858) și *Archivu pentru filologia și istoria* (Blaj, 40 numere, 1867-1872).

Desigur că opera științifică a lui Timotei Cipariu nu se reduce la aceste scrieri. Am identificat câteva referințe legate de problematica slavă (slavonă) în corespondența savantului¹³, inclusiv două scrisori din 1855 și 1860 adresate marelui slavist Franz Miklosich¹⁴. Din păcate, în cataloagele arhivei personale și ale corespondenței lui Cipariu, semnalări cu privire la slavonism, relații slavo-române și relațiile savantului cu slaviștii epocii sunt extrem de puține¹⁵ (de exemplu corespondența sa cu Franz Miklosich era până de curând necunoscută), dar toate acestea reprezintă un bun punct de pornire pentru continuarea unei cercetări de acest fel. În studiul de față ne vom concentra asupra analizei lucrărilor editate enumerate mai sus și a celor două scrisori menționate (vezi *Anexa I-II*).

În lipsa unei “istoriografii a problemei”, care să fi avut în vedere preocupările lui Cipariu pentru slavonismul românesc¹⁶, vom organiza materialul documentar pe care îl avem la dispoziție într-o serie de “dosare”: nașterea limbii române și influențele străine exercitate asupra ei (mai ales cea slavă), emanciparea limbii române începând cu secolul al XVI-lea și necesitatea relatinizării limbii, principiile lingvistice fundamentale ale lui Cipariu, chestiunea ortografiei și alfabetului, publicarea de izvoare documentare și narative românești.

Primul aspect care ne interesează este **istoria timpurie a limbii române și decăderea ei**. În această privință Cipariu este, asemeni tuturor latiniștilor, convins de puritatea latină a românilor și limbii acestora, puritate care a supraviețuit decăderii Imperiului Roman, grecizării acestuia și chiar migrațiilor, dar cu toate acestea el nu poate contesta că asupra limbii și poporului român s-au exercitat influențe străine (influențe - trebuie să subliniem - exercitate *după* constituirea limbii române), pe care le deplânge cu sinceritate:

“[...] limba nostra [...] patimi forte multu, ca si una planta stramutata suptu alta clima in miediloculu maracineloru paresita si necultivata”¹⁷.

Aceste influențe străine (dacice, grecești - din greaca veche și din neogreacă, turcești, ungurești, nemțești, albaneze, dar cele mai numeroase fiind cele slavone - “Schiaii si Serbii”), s-au impus prin “cea mai de aproape relațiune,

¹³ Vezi spre exemplu corespondența cu George Bariț, în Pascu et al. 1978, p. 114-115, 118.

¹⁴ Ö.N.B., Handschriften, dosar 133/101-1, 101-2 (patru file).

¹⁵ Cipariu 1982; Cipariu 1992.

¹⁶ Din bogata istoriografie dedicată lui Cipariu vezi Avram 1987, Brâncuș 1987, Coteanu 1965 și Teodor 1987, alături de Botezan 1985-1986, p. 621-630, iar pentru problematica istorică în opera cipariană vezi Nițu și Vedinaș 1988, p. 57-161.

¹⁷ Cipariu 1866, p. 82. Pentru subiectul acestui “dosar” ciparian vezi Botezan 1985-1986.

comerciale, politica și baserecească”¹⁸ și “[...] incuscrindu-se cu bulgaro-serbulu, s-a bulgaro-serbitu, de nu pre senesi, dar celu pucinu limba-si”¹⁹. Așadar, a fost mai degrabă o slavizare a limbii decât a poporului, o slavizare care s-a desfășurat prin relații comerciale, politice și bisericești (“[...] atunci limba romana ajunse la cea mai din urma agonie”²⁰), prin vecinătate și nu prin conviețuire. Această observație este cu atât mai importantă cu cât este binecunoscută preocuparea latiniștilor de a marginaliza influențele străine în limbă și asupra poporului român și de a sublinia caracterul exterior, reversibil, al acestor influențe.

Relativ la această temă, Timotei Cipariu adaugă, amintind de o precizare asemănătoare a lui Petru Maior, că aceste influențe au pătruns

“[...] mai tote numai in respectulu materiale, și prea pucine in respectulu formale alu limbei, ceea ce - continuă el - slavistii și partizanii loru o ignoreza intru adensu cu totulu, și-si permitu conclusiuni, ce nu potu sierbi spre onorea eruditiunei loru filologice și logice”²¹.

Cu alte cuvinte, influența slavonă s-a exercitat asupra lexicului limbii române, fără a afecta structurile ei interne. O altă precizare este aceea că slavonizarea n-a împiedicat pe români să-și folosească limba ca mijloc oral de comunicare nici după impunerea alfabetului chirilic²²; toate acestea sunt nuanțe importante și trebuie luate și azi în seamă în discursul istoric cu privire la dimensiunile slavonismului la români.

Timotei Cipariu acordă o mare atenție situației lexicului limbii române și consecințelor în această privință a influențelor slavone care, afirmă el,

“[...] se redica asupra romanului, ca unu ceru de fieru intunecat, limba sloveneasca și miserabilia ei carturaria”²³.

Cuvintele slavone au pătruns în limbă prin mai multe mijloace și în anumite sectoare ale limbii: unele provin din cărțile bisericești, fiind folosite de un grup restrâns de dascăli, logofeți, grămăticici care nu cunoșteau bine limba

¹⁸ Cipariu 1877 a, p. 16; *Archivu* 1867, p. 4. Vezi și Cipariu 1865, p. XXV. În articolul său *Domnule redactor!*, Cipariu arată că “[...] slavonismurile [...] era sfințite prin traiul de obște besăriceșc și politicesc [...]”, vezi Cipariu 1838, p. 106.

¹⁹ Cipariu 1866, p. 270.

²⁰ Cipariu 1867 b, p. 23.

²¹ Cipariu 1877 a, p. 20. Vezi și Petru Maior, *Dissertație. Pentru începutul limbei românești*, în Maior 1976, vol. I, p. 301. Pentru părerile savanților străini cu privire la caracterul limbii române vezi Cipariu 1866, p. 231-246, mai ales p. 232-235. Cipariu condamnă pe de altă parte latinizarea forțată a limbii (vezi falsă derivare a lui *slavă* din latinescul *salve*), eroare prin care filologia românească își pierde credibilitatea în fața lumii savante europene.

²² Cipariu 1877 a, p. 27.

²³ Cipariu 1877 a, p. 21-22.

română sau foloseau cu ostentație aceste cuvinte. Alte cuvinte slavone au trecut în limba poporului și au eliminat echivalentul lor în vechea limbă română²⁴. Asemeni lui Petru Maior și mai ales Ion Budai-Deleanu, Cipariu face în mod corect distincția între diferitele nivele de impact străin asupra limbii.

Interesându-se de vechile texte literare sau istorice românești, din care a și publicat câteva²⁵, Timotei Cipariu are ocazia să constate că din vechea limbă română de până la secolul al XVI-lea nu s-au păstrat decât câteva cuvinte răzlețe²⁶ și, pentru a sublinia proporțiile dezastrului suferit de limba română, se întrebă că dacă în răstimpul 1570-1700, din care s-au păstrat texte românești scrise, s-au pierdut atât de multe cuvinte autohtone, cât de mare poate fi numărul celor pierdute în răstimpul 270-1570?²⁷

Oprindu-ne pe scurt asupra activității lui Timotei Cipariu ca editor de izvoare istorice, constatăm că și în această privință el se încadrează perfect în preocuparea obsesivă, dar perfect inteligibilă, a istoriografiei romantice și liberale de publicare de izvoare privitoare la istoria națională. Acest imperativ se regăsește în toate marile discursuri istoriografice ale epocii (începând chiar cu titlurile revistelor - vezi publicațiile lui Cipariu, *Crestomatia* sau *Archivu*). Printre numeroasele documente istorice publicate, nu puteau lipsi cele referitoare la trecutul slavon al românilor sau la legăturile istorice româno-slave, lingvistul și filologul ardelean publicând în acest sens atât izvoare documentare, cât și narrative. În general, metoda de publicare a acestor izvoare istorice este una încă foarte simplă: se publică în limba și cu grafia originală - Cipariu face excepție din acest punct de vedere, el promovând folosirea alfabetului latin. Documentele sau textele narrative sunt uneori precedate sau urmate de scurte notițe care oferă informații elementare despre ele, uneori se dă și un scurt rezumat. Să nu uităm că suntem încă într-o fază de început, cu câteva decenii înainte ca Bogdan Petriceicu Hasdeu (care afirma cu ironie despre metoda de editare a lui Cipariu că “[...] transcripciunea, în limbajulu *Analepteloru*, însemna traducere!”²⁸) să-și facă cunoscute cunoscutele principii de editare critică a izvoarelor istorice.

Cipariu se referă în paginile scrierilor sale lingvistice și la numele sub care erau cunoscuți românii în istorie, argument de seamă al recunoașterii încă din vechime a romanității lor²⁹. Pe lângă discuția cu privire la numele “vlah”, el mai

²⁴ Cipariu 1866, p. 260.

²⁵ Vezi *Archivu* 1867, passim, și *Crestomatia* 1858, passim. Evaluarea critică a activității și metodelor sale de editor de vechi izvoare istorice la Iorga 1903, p. 62-63.

²⁶ Cipariu 1877 a, p. 22.

²⁷ Cipariu 1866, p. 3-4. Cipariu arată că terminologia de bază a creștinismului românesc este latină, cu excepția termenilor “Christos”, preluat de la greci, și Schiai“ și “sfant”, luat de la “sloveni”, cf. Cipariu 1865, p. XX-XXV. Exemple de cuvinte slave în limba română în Cipariu 1866, p. 270-275.

²⁸ Hasdeu 1861, p. 160-161. Vezi și Capidan 1938, p. 43-44.

²⁹ Cipariu 1877 a, p. 23-24.

notează un fapt important, pe care l-au știut și corifeii Școlii Ardelene: în Dacia, coloniile romane sunt atestate ca trăind “[...] însocite de Schiai și Bulgari, ca popor destintu seau *suptu numele acestora* [subl. n.]”, adică românii se ascundeau adeseori sub numele vecinilor sau stăpânitorilor lor³⁰. Mai mult decât atât, el susține că

“[...] gencei schiaesci, careia-i dede [românii, n. n.]
și numele, nume ce ia remasu pana astadi, ori câtu
se nevoliescu alu deriva de aliurea”³¹.

Aceasta este o altă observație foarte interesantă pe care o face Cipariu (anterior acest lucru mai fusese remarcat doar de Gheorghe Șincăi și Petru Maior) și care constituie și astăzi un argument demn de luat în seamă de către istoricii care cercetează apariția românilor în izvoarele istorice.

Un alt aspect interesant, pe larg discutat de Cipariu, este postpunerea articolului în limbile română, bulgară și albaneză, subiect care îi dă ocazia lingvistului de a face o incursiune în lingvistica balcanică care se naștea chiar în acea perioadă. Speculând inconsecvența afirmațiilor unor savanți străini care foloseau postpunerea articolului ca argument al formării limbii române la sud de Dunăre (Šafárik, Kopitar), Cipariu demonstrează nu numai contrariul, dar și faptul că postpunerea articolului este preluată de limbile bulgară și albaneză tocmai din limba română³².

Iată cum prezenta Cipariu, într-un celebru discurs rostit la Academia Română în primele zile de funcționare ale acesteia, procesul de degradare a limbii române:

“[...] grecismulu ajungundu la potere, limbei romanesci nu i a mai remasu nece unu spriginu omogeniu, ci din contra incongiurata de elemente straine, Greci, Bulgari, cari se serbisse [s-au slavizat, n. n.], și Serbi, cari totu una cu Sclavii, ea pati cele mai infricosiate perderi”

și de cădere a ei sub povara slavonismului:

“[...] secli pleni de intunerecu și de barbaria, de carea nece unu românu nu și pote adduce amente for a gretia și infiorare - gretia pentru barbaria, și infiorare pentru stricatiunea, ce ne a causatu slavonismulu in limba și in cultura intelectuale”³³.

De remarcat lexicul pe care Cipariu îl folosește la descrierea acestui proces istoric, un lexic care sugerează dramatismul cu care eruditul blăjean și

³⁰ Cipariu 1866, p. 84-85.

³¹ Cipariu 1866, p. 79, 84.

³² Cipariu 1866, p. 58-80. Vezi și Coteanu 1965, p. 300.

³³ Cipariu 1867 b, p. 23.

contemporanii săi, mai cu seamă latiniștii, priveau instaurarea slavonismului în limba, istoria și cultura română veche.

Un alt mare “dosar” al preocupărilor lui Timotei Cipariu pentru slavi și slavonism este acela al **emancipării limbii române** de “funinginea limbei serbu-bulgarești”, fapt care pare să provoace nemulțumirea unor slaviști. Asemeni lui Samuil Micu, care fusese model și pentru Alexandru Papiu Ilarian, Cipariu consideră că la originea acestui proces istoric stă propaganda calvină a principilor Transilvaniei, care au încurajat apariția primelor cărți tipărite în limba română, la mijlocul secolului al XVI-lea; un secol mai târziu, acest lucru se întâmplă și în Principate, sub Matei Basarab și Vasile Lupu³⁴.

În discursul de la inaugurarea Academiei Române, Cipariu sublinia necesitatea emancipării limbii române, ocazie de a anunța un adevărat program de lucru pentru lingvistica și filologia românească:

“Pino aci patria româna, limba si natiunalitatea, ne a fostu calcata de Hunni, Sclavi, Turci si altii. Amu inceputu a ne libera patria, amu inceputu a ne libera limba. Amu inceputu, domniloru, abia amu inceputu, dera nu amu terminatu; remâne ca se continuâmu si se terminamu [...] Pentru eliberarea limbei natiunale va ingriji, mai cu distinctiune intre altele chiaru acestă societate litteraria. Ea va ingriji ca limba româna sa scape de totu jugulu despotismului, sub care de seculi a gemutu. Ea va ingriji pentru conservarea unitatii limbei românesci in tote provinciile locuite de Români. Ea i va reda forma curatu natiunale româna, pentru ca se figuredie cu tota demnitatea intre si lînga sororile ei de origine latina”³⁵.

Revenind la “dosarul” emancipării limbii române, savantul ardelean se interesează de situația românității (romanității) sud-dunărene, la fel cum o făcuseră și corifeii Școlii Ardelene, primii istorici români care au acordat atenție românilor de dincolo de Dunăre. Cipariu constată că în fostele Dacii aureliene, “scuturarea jugului slavicu” nu s-a întâmplat nici în ziua de azi, , deși ar fi posibil mai degrabă prin școli decât prin biserica robită despotismului grec și slavon. Legat de românitatea (romanitatea) sud-dunăreană, lingvistul ardelean își

³⁴ Cipariu 1877 a, p. 27.

³⁵ Cipariu 1867 a, p. 16.

pune problema relației dintre limba vorbită de românii din Tracia, Macedonia, Tesalia și Epir și cea de la nordul Dunării. El susține că este vorba de două dialecte (limbi) distincte, dar de origine comună, a căror evoluție istorică îi este însă greu de descifrat³⁶.

Exegeții au remarcat grija aproape obsesivă a lui Cipariu - ca și a celorlalți latiniști - pentru curățarea și reformarea limbii române și că aceștia s-au considerat a fi, în maniera lingviștilor secolului al XVIII-lea, o autoritate superioară care trebuie să perfecționeze în mod artificial limba³⁷. Chiar Hasdeu remarca că "Frații Ardeleni s-aru soccoti, de nu amu ave probe cuntrarie, de adeverati penati ai scrissorei latino-romane"³⁸. Același slavist, adversar neîmpăcat al latiniștilor, le găsea acestora un oponent în secolul al XVI-lea, în persoana lui Luca Stroici care, arăta Hasdeu,

“[...] a înțellesou forte bine de atunci duo necesități limbistice, pe cari nu le pre înțellegu filologii români moderni, mai cu semă acei de peste Carpați: limba trebui purificată, înse nu schimbată”³⁹.

Prin aceasta, Hasdeu se dovedea adept al purificării limbii, dar nu prin metodele latiniștilor.

Într-o epocă în care popoarele civilizate căutau răspunsuri la marile probleme legate de limbile lor literare, alfabet și ortografie⁴⁰, Cipariu oferă și el soluții: lucrarea *Principia de limba si scriptura* este scrisă cu acest scop. Principala sa grijă este "curățirea limbei" de elementele străine aflătoare în lexic și în structurile ei interne (gramatică, sintaxă etc.). Limba slavă bisericească, în ciuda calităților ei, nu poate deveni limba literară ("clasică") a românilor, pentru că face parte dintr-o etapă istorică depășită⁴¹. Reformarea limbii nu înseamnă însă introducerea fără discernământ a unor forme latine (pentru că "[...] nece aceste limbe nu au fostu aparate de influentia straina, cumu nu fu nece a nostra")⁴² sau a unor neologisme (italienisme, franțuzisme, grecisme)⁴³, ci mai degrabă readucerea - și asta în funcție de anumite reguli - a unor vechi forme de

³⁶ Cipariu 1877 a, p. 28-29.

³⁷ Șăineanu 1895, p. 134-136.

³⁸ Hasdeu 1861, p. 161.

³⁹ Hasdeu 1864, p. 32.

⁴⁰ Amintind de Dante, Boccaccio, Schiller, Goethe și alți creatori de limbă literară, Cipariu constată cu amărăciune că "Romanii inse nu au fostu asia favoriti de Apollo si de muse" și că "[...] poemele romanilor erau molitvele si chrisovele", în Cipariu 1866, p. 7-8.

⁴¹ Cipariu 1866, p. 8: "[...] limba besereceasca, cu tote calitatile ei si cele bune, nu pote se remania romanului *clasica* [subl. autorului]".

⁴² Cipariu 1866, p. 9-13, aici p. 11.

⁴³ Cipariu 1877 a, p. 31; Cipariu 1877 b, p. 292-293.

limbă din dialectele vorbite în toate regiunile locuite de români⁴⁴. Cipariu introduce astfel o nuanță foarte importantă în demersul de reformare a limbii început de Școala Ardeleană, aceea a românizării limbii, proces diferit de acela de relatinizare. Pentru el era mai importantă recuperarea vechilor monumente de limbă românească decât introducerea unor termeni latini. În ceea ce privește slavonismele din limbă, Cipariu este evident adept al îndepărtării lor, cu excepția acelor cuvinte pentru care nu există sinonime în vechea limbă română⁴⁵.

Dincolo de lexic, marile probleme ale emancipării limbii române, care se puneau tocmai în epoca în care a activat Cipariu, au fost acelea ale **alfabetului și ortografiei**. Până în secolul al XV-lea și mai cu seamă în timpul Imperiului Asăneștilor (când împăratul “Joaniciu” era în bune relații cu Roma), presupune Cipariu, românii trebuie să fi scris cu litere latine. Căutând urme concrete ale folosirii în vechime a literelor latine (cronicile latinești citate de Grigore Ureche trebuie să fi fost scrise în realitate în limba română!⁴⁶), Timotei Cipariu menționează tradiția cantemiriană a scrierii cu litere latine până la Alexandru cel Bun, interzicerea prin grija mitropolitului Teoctist a literelor latine și arderea cărților latinești⁴⁷. Cipariu respinge teoria lui Dimitrie Cantemir aducând ca argument o altă teorie interesantă, găsită la Miron Costin și neluată în seamă de istoricii care i-au urmat acestuia: aceea a hirotonirii ierarhilor moldoveni la Ohrida⁴⁸. Așadar, slavonizarea a avut consecințe negative și în privința alfabetului folosit de români:

“La totu casulu, limba romaneasca, abia inca in fascie, fu nadasita de slovenismu si literatura ciriliana, in câtu este prea probabile, ca in scurtu se pierdu la romani chiaru si cunoscentia scrierei latine, si toti, câti deintre romani au mai luat pena a mâna, nu au mai formatu alte litere, de câtu grecesti seau sloveno-grecesti ciriliane, chiaru si cându pote aveau lipsa de a scrie romaneste”⁴⁹.

Deși în lumea culturală românească părerile erau împărțite, păreau să aibă câștig de cauză adepții alfabetelor de tranziție, “slaveno-latine”, precum cele ale lui Ion Heliade-Rădulescu căci, constată Cipariu, contemporanii săi erau reticenți la introducerea literelor latine, în spatele căruia întrezăreau pericolul catolicizării, ceea ce era fals, având în vedere - își asigură Timotei Cipariu

⁴⁴ Botezan 1985-1986, p. 297-298.

⁴⁵ Cipariu 1866, p. 260. Dar, în general, “[...] slovenismii si altele asemenea suntu numai stricatiuni a limbei, de carele limba nu poate se se intrepte de câtu numai cu lapedarea lor”, în Cipariu 1866, p. 3-5.

⁴⁶ *Crestomatia* 1858, p. XV.

⁴⁷ *Crestomatia* 1858, p. XV-XVI; Cipariu 1877 b, p. 306-307.

⁴⁸ Cipariu 1877 b, p. 306-307. Vezi și Costin 1958, p. 214, 235-236.

⁴⁹ Cipariu 1877 a, p. 27.

contemporanii - că și popoarele protestante folosesc literele latine, fără să resimtă vreun pericol de catolicizare⁵⁰. Nu putem să nu remarcăm aici discursul pro-catolic al prelatului greco-catolic Timotei Cipariu căruia i se oferă astfel încă un argument în plus la discursul pro-occidental și pro-latin al Bisericii Greco-Catolice.

Aici intervine problema **ortografiei** pentru că, deși unii au început să folosească constant alfabetul latin, o fac în multe feluri, aici fiind citate sistemele ortografice propuse de Samuil Micu, Șincai și Petru Maior, Budai și Kőrösi, Molnar⁵¹. Chestiunea ortografiei era într-adevăr gravă, pentru că părăsirea alfabetului chirilic presupunea găsirea unor semne latine pentru redarea sunetelor specifice limbii române, fapt care putea fi rezolvat în două moduri: conform principiului fonetic (literele latine urmau să primească semne care să exprime sunetele specifice limbii române) sau a celui etimologic (semnele lipsă urmau să fie înlocuite cu combinații de litere, în funcție de etimologia cuvântului)⁵². Deși aderă la sistemul etimologist, Cipariu avertizează asupra pericolului etimologizării excesive⁵³, fapt prin care recunoștea unul dintre marile aspecte negative ale discursului latinist.

Ca și Hasdeu câteva decenii mai târziu⁵⁴, Timotei Cipariu a întrezărit pericolul care pândește pe contemporanii săi care vroiau să deslavonizeze limba românească: acela de a cădea în extrema cealaltă, de a înlocui slavonismele cu cuvinte latine sau cu neologisme din limbile franceză și italiană. Aceasta l-a făcut pe Cipariu să descopere argumentul modei, care ar sta la baza multor "importuri" lingvistice, argument valabil inclusiv pentru vechile "importuri" slavone în limba română:

"[...] Dară din același prințipi nu socotesc, că ar fi cuviincios ca o sdreanță să o schimbăm cu alta. Vă cineva să lapede sdranța slavonească, și se înbrace alta lătinească, italienească, franțozască și mai știe Dzeu câte alte. Lui i se par că acestea sînt mai frumoase decît cele vechi slavonești - și pentru ce? pentru că sînt după moda noauă [...]"⁵⁵.

⁵⁰ Cipariu 1866, p. 246.

⁵¹ Cipariu 1866, p. 248. Vezi prezentarea lor detaliată în Cipariu 1866, p. 305-342 și mai ales în articolul *Gramatistii și Ortografistii romani*, în *Archivu* 1869-1871, p. 561-565. Un ecou publicistic al chestiunii ortografice în sus-citatul articol *Domnule redactor!*, Cipariu 1838, p. 106-108.

⁵² Prezentarea pe larg a celor două principii la Cipariu 1866, p. 293-300; Cipariu 1877 b, p. 308-311. De remarcat caracterul moderat cu care Cipariu explică cele două principii, găsind limite etimologismului și totodată apreciind - și chiar preluând - unele aspecte ale principiului fonetic.

⁵³ Cipariu 1877 b, p. 310-311.

⁵⁴ Hasdeu 1869, p. 168.

⁵⁵ Cipariu 1838, p. 107.

În finalul acestei cercetări, constatăm că notițele lui Timotei Cipariu cu privire la slavi și slavonism sunt relativ numeroase, ele acoperind cu precădere problematica începuturilor limbii și poporului român. Constatăm că, fără să fi fost slavist și fără să fi scris lucrări de slavistică precum Ion Budai-Deleanu, Timotei Cipariu aduce o serie de contribuții și nuanțe în această privință. El continuă și dezvoltă ideile istorice și lingvistice ale corifeilor Școlii Ardelene referitoare la slavonism și se remarcă printre contemporanii săi prin cea mai bine încheată concepție istorică și lingvistică, aplicată direct pe problematica începuturilor limbii și poporului român. În acest sens, Cipariu a reușit să dea fenomenului slavonismului un loc bine definit în istoria românească (înțelegând prin aceasta inclusiv istoria limbii și istoria culturii), un loc cu valențe însă în mare măsură negative. În această privință, Cipariu este reprezentativ pentru curentul latinist, care va primi în deceniile imediat următoare o excelentă replică culturală și științifică, începând cu opera lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, trecând prin contribuțiile lui Alexandru Cihac, Grigore Tocilescu și Alexandru Odobescu și mai ales episcopul Melchisedec și terminând cu instituționalizarea studiilor slave la București și Iași de către Ioan Bogdan și Ilie Bărbulescu.

*

În continuare ne vom opri asupra celor două scrisori pe care le-am menționat la începutul studiului. După cum arătam mai sus, este vorba de două scrisori adresate de Timotei Cipariu lui Franz Miklosich în 1855, respectiv 1860, scrisori pe care le-am identificat în fondul de corespondență al Bibliotecii Naționale a Austriei din Viena (*Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung*)⁵⁶. Este vorba de o scrisoare redactată în limba latină la Blaj, pe data de 2 iulie 1855, respectiv de una scrisă în limba germană⁵⁷ și trimisă tot din Blaj, la 18 iunie 1860 (vezi *Anexa I-II*). Conținutul scrisorilor dovedește că ele nu au un caracter singular și că fac parte dintr-o corespondență mai vastă⁵⁸, dar din păcate până în prezent nu ne este cunoscută existența în arhive românești sau străine a altor scrisori între

⁵⁶ Tot acolo, corespondența lui Fr. Miklosich cu alți cărturari români: Ioan Bianu, Alexandru Cihac, B. P. Hasdeu, Ioan Micu Moldovan, Alexandru Odobescu. Stagiul de documentare la Biblioteca Națională din Viena a făcut parte dintr-un proiect finanțat de Banca Mondială (contract 46174/1997). Cele două scrisori ale lui Cipariu către Miklosich au mai fost publicate recent într-un articol general despre legăturile româno-austriece și fără a fi puse în valoare în mod corespunzător din punct de vedere științific, vezi Păcurariu 2002, p. 9, 24-26.

⁵⁷ Transcrierea celor două scrisori a fost făcută de Andreea Mârza și Edit Szegedi (Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj), cărora le mulțumim și cu acest prilej.

⁵⁸ De exemplu, în scrisoarea din 18 iunie 1860, Cipariu mulțumește pentru scrisoarea primită în data de 9 iunie a aceluiași an, cf. ÖNB, Handschriften, fond 133/101, f. 1, p. 1.

savantul ardelean și cel de la Viena⁵⁹. Sperăm însă ca viitoare cercetări să scoată la lumină și alte scrisori de acest fel.

Principalele informații care se desprind din aceste două scrisori se referă la schimbul de cărți sau de informații bibliografice. Spre exemplu, în prima scrisoare Cipariu îi solicita lui Miklosich trimiterea de la Viena la Blaj, spre consultare, a două lucrări rare: un manuscris slavon care conținea Viețile Sfinților pe lunile septembrie și octombrie (?), respectiv un manuscris arab aflat în fondurile Bibliotecii Curții Imperiale⁶⁰, acestea urmând să-i fie trimise lui Cipariu prin poștă la Blaj, iar după consultare să fie returnate pe aceeași cale la Viena. Nu doar Cipariu solicita trimiterea unor cărți spre consultare, ci și Miklosich: din prima scrisoare a lui Cipariu (2 iulie 1855) reiese că acesta împrumutase slavistului de origine slovenă două manuscrise (“Liturgicon slavicum et aliud m[anu]s[criptum]”)⁶¹, despre care îl asigură pe Miklosich că poate să le mai păstreze, deși suntem tentați să credem că era o formă politicoasă de a solicita restituirea lor proprietarului (“[...]quum ut in praesente non indigeat, usque ad aliam meam dispositionem ibidem manere possunt”)⁶².

Împrumutul de cărți pe cale personală sau de la biblioteci publice era o modalitate foarte des întâlnită în epocă: în lipsa unor mijloace moderne de transmitere sau de copiere sau a imposibilității deplasării la biblioteca care deținea cărțile respective, se apela frecvent la serviciile poștei și ale intermediarilor. Există numeroase exemple de acest fel din epocă, mai cunoscut fiind cazul lui Hasdeu, care consulta publicații rare ale unor biblioteci din Rusia, de la Buda sau Viena.

De asemenea, este cunoscută corespondența purtată de Franz Miklosich cu Alexandru Odobescu cu privire la manuscrisul așa-numitei psaltiri a lui Branko Mladenović (1346), aflat în posesia bibliotecii Academiei Române⁶³. Aflând despre existența acestui manuscris dintr-un articol publicat de Alexandru Odobescu în *Revista Română pentru științe, litere și arte* (1861), Franz Miklosich a dorit să studieze personal acest manuscris. În urma corespondenței sale cu Alexandru Odobescu, care a intermediat între slavistul de la Viena și Academia Română, aceasta din urmă a aprobat la 1870 împrumutarea manuscrisului și trimiterea lui la Viena, unde a fost consultat de Miklosich, care după câteva luni l-a trimis înapoi la București. Doi ani mai târziu, la 1872, Franz

⁵⁹ Acest lucru ne-a fost confirmat de doamna Ioana Botezan și de domnul Liviu Botezan, buni cunosători ai operei lui Cipariu și ai fondurilor arhivistice referitoare la acesta.

⁶⁰ Cu ajutorul colegului Adinel Dincă (cărui îi mulțumim și în acest fel) am stabilit că este vorba de un miscelaneu arab de 169 pagini, format din câteva zeci de poezii ale lui Abû Bakr Âşim Ibn Ajjûb, Nâbîga ad-Dubjânî și ‘Alkama Bin ‘Abda Bin an-Nu‘mân Bin Keis, cf. Flügel 1865, p. 430-432.

⁶¹ Ö.N.B., Handschriften, fond 133/101, f. 2, p. 2.

⁶² Ö.N.B., Handschriften, fond 133/101, f. 2, p. 2.

⁶³ Mihăilă 1965, p. 235-238; Sturm-Schnabl 1991, p. 282-283.

Miklosich publica în prestigioasa revistă *Starine* din Zagreb un articol dedicat acestui manuscris⁶⁴, articol pentru redactarea căruia a consultat manuscrisul împrumutat de la București.

De aceea, nu trebuie să ne mire schimbul de cărți și de informații bibliografice dintre Cipariu și Miklosich. În cea de-a doua scrisoare, Cipariu anunța trimiterea a două exemplare din programele sale școlare (?) pe anii 1855, 1857 și 1858 (“Schulprogrammen”) și de asemenea îl felicita pe slavist pentru publicarea actelor grecești (“[...] die Veröffentlichung der griechischen Acta”)⁶⁵: este vorba despre primul volum al colecției de documente publicate de Miklosich și Müller la Viena, *Acta patriarchatus Constantinopolitani, 1315-1402*⁶⁶. Cipariu menționează sursa din care a aflat despre apariția volumului (“[...] den ersten Bericht darüber in der Wiener Zeitung gelesen habe”)⁶⁷, subliniază importanța științifică a colecției de documente, iar în finalul pasajului adaugă foarte sec: “[...] Ein Exemplar vom Werke werde ich mir jedenfalls verschaffen”⁶⁸, sperând poate să primească un exemplar de la autor.

Este vorba, așadar, de scrisori cu caracter “tehnic”, destinate schimbului de informații și de cărți. La prima vedere, aceste două scrisori ar putea fi considerate fără o prea mare valoare. Cu toate acestea, credem că ele sunt importante din mai multe puncte de vedere. Înainte de toate, ele dovedesc existența unei corespondențe susținute între Cipariu și Miklosich, corespondență necunoscută până acum. Pe de altă parte, ele confirmă interesul slavistului vienez pentru problematica românească și îl integrează pe Cipariu în vasta rețea de corespondenți și “informatori” pe care o avea Miklosich răspândită în Europa Centrală și în Balcani și de la care obținea numeroase informații bibliografice, publicații dar și informații de teren (de exemplu în cazul comunităților istro-române din Peninsula Istria și Dalmația)⁶⁹. Nu în ultimul rând, aceste scrisori confirmă dimensiunile corespondenței și legăturilor științifice ale lui Timotei Cipariu cu lumea savantă a epocii⁷⁰. Putem adăuga aici corespondența sa cu diverse edituri europene de la care cumpăra cărți, una dintre cărțile vizate fiind

⁶⁴ Miklosich 1872, 34 p.

⁶⁵ Ö.N.B., Handschriften, fond 133/101, f. 1, p. 1.

⁶⁶ Miklosich et al. 1860-1862.

⁶⁷ Ö.N.B., Handschriften, fond 133/101, f. 1, p. 1.

⁶⁸ Ö.N.B., Handschriften, fond 133/101, f. 1, p. 1-2.

⁶⁹ Sturm-Schnabl 1991, passim.

⁷⁰ Cipariu folosea la 1860 prilejul oferit de trimiterea unor cărți lui Miklosich pentru a trimite în acest fel o carte lui Jean-Baptiste-François Pitra (1812-1889), cleric francez specializat în drept canonic oriental care efectuase un stagiu în bibliotecile și arhivele din St. Petersburg și Moscova (1859-1860) și care la întoarcere îndeplinise o misiune pe lângă mănăstirile bazilicane din Galiția. În drum spre Roma trecuse probabil prin Blaj, unde îl cunoscuse pe Cipariu. Pentru biografia lui Pitra vezi Batandier 1983 și <http://www.newadvent.org/cathen/12119b.htm>.

chiar ediția îngrijită de Franz Miklosich din cronica lui Nestor și pe care Cipariu intenționa s-o cumpere în anul 1860⁷¹.

Totodată, este vorba de o corespondență care trebuie integrată în istoria slavisticii românești. După cum arătam mai sus, Timotei Cipariu nu a fost slavist, dar interesul său pentru începuturile limbii și istoriei românești l-a condus spre problematica slavă și slavonă. Acest fapt este confirmat și de cele două scrisori, publicate în cele ce urmează, scrisori care au ca subiect schimbul de informații și schimbul de manuscrise, inclusiv slavone.

RADU MÂRZA

**Timotei Cipariu and the problems of the Romanian Slavonism.
Two letters addressed to Franz Miklosich**

(Summary)

Timotei Cipariu, one of the leading Romanian scholars from Transylvania (19th century), was probably one of the most important heir of the Enlightened movement of the so-called “Școala Ardeleană” (Transylvanian School). As a linguist, he was interested on the history of the Romanian language and culture.

Cipariu was not interested in the Slavic studies, but in the history of the older Romanian language and culture. In the first part of the paper, the author try to fix the aspects of the Slavonic heritage followed by the Transylvanian scholar in the older Romanian language, history and culture: the decline of the Romanian language under the Slavonic influence, the revival of it in the 17-18th centuries, the questions of the alphabet and spelling. In the second part, the author presents two unknown letters (1855, 1860) from the Manuscripts Department of the Austrian National Library, addressed by Timotei Cipariu to the famous Austrian slavist Franz Miklosich.

Anexa I

T. Cipariu către Fr. Miklosich, Blaj, 2 iulie 1855

Magnifice ac Clarissime Domine,

Cum neque praeterito anno neque etiam praesente Viennam ascendere potuerim, ignoscere dignetur, quod promissis de adferendo libro manu scripto slavonico Vitas S[anctorum] mensis septembris et [octo]bris continente usque in raesens stare non potuerim. Nunc quia neque pro anno subsequente spem habeam Viennam ascendendi, ne tam diu promissorum obliviosus esse videar, Claritatem Tuam hisce rogandam habeo, quo modo sibi librum praecontactum transmitti cupiet: directene sub proprio nomine, an vero sub nomine Bibliothecae C[aesaro] R[egiae] et via postalī, privata enim non suppetis. Accepto enim responso Claritatis Tuae certe non deero librum quo ocyus modo viaque indicanda transmittere. Ver[te] // Mihi vero, si fieri potest et prouti polliceri dignibatur, via postalī dignetur, rogo, librum m[anu]s[criptum] arabicum Bibliothecae C[aesaro] Regiae signatum: N. F. N[um]ero 102, ad meas expensas transmittere, qui cum parvus sit libellus in 8°, facile etiam hac via expedire poteris, neque etiam diutius quam per unum mensem apud me retinebo, quo elapso gratissimo animo eadem via meisque expensis restituere non deedo.

⁷¹ Miklosich 1860, pe care Cipariu o comandase de la editura Wallishausser din Viena, cf. Cipariu 1992, p. 240-241.

Liturgicon slavicum et aliud m[anu]s[criptum], quae apud Claritatem Tuam habeo, quum ut in praesente non indigear, usque ad aliam meam dispositionem ibidem manere possunt, alioquin restitutio via postali expensas tantum causaret inutiles.

Quibus in distincto venerationis cultu persevero, Magnificentiae ac Claritatis Tuae,

Blasii, 2 Julii 1855

devotissimus
Tim[oteus] Cipariu m[anu] p[ropria]
Metropolitano Eccl[esiae] gr[aeco] r[omanae] Canonicus

Adressa: per Clausenburg
N[agy] Enyed à Blasendorf

(*Österreichische Nationalbibliothek Wien, Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung*, dosar 133 / 101-2)

Anexa II

T. Cipariu către Fr. Miklosich, Blaj, 18 iunie 1860

Blasendorf, den 18 Jun. [1]860

Wohlgeborner Herr!

Den Empfang Ihres schätzbaren Schreibens vom 9 Jun[i], welches mir leider erst gestern zugestellt worden, bestätigend, beeile ich mich hiemit Ihnen sowoh[l] meinen innigen Dank für die gütigen Aufmerksamkeit auszudrücken, als auch 2 Exemplaren aus meinem Schulprogrammen 1858 für Sie und Herrn Pitra einzusenden. Einige Zusätze und Berichtigungen zu meiner Abhandlung *De re literaria Valachorum* wurden in den diesjährigen Programme nachträglich geliefert worden.

Ich lege noch per 2 Exemplare aus den früheren Jahrgängen 1855 und 1857 zur beliebigen Verwendung bei.

Ueber die Veröffentlichung der griechischen *Acta* habe ich meine wahre Freude gehabt, als ich den ersten Bericht darüber in der *Wiener Zeitung* gelesen habe. Es thut wirklich Noth, daß die reichen Schätze der kk. Hofbibliothek nicht allein den Fremden zur Ausbeutung dienen sollen, als fehlten Österreich die nöthigen Kräfte um das schätzbare // Material selbst zu bearbeiten. Ich wünsche nun daß Sie diese Arbeit mit unermüdeten Kraft zu Euch führen mögen. Ein Exemplar vom Werke werde ich mir jedenfalls verschaffen.

Ich werde mich glücklich schätzen, wenn ich öfters die Gelegenheit haben werde i[hre]n Ehrenwerthen Aufträgen dienen zu können.

Genehmigen Sie die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung womit ich die Ehre habe mich zu zeichnen Euer Wohlgeborenen

ergebenster

T[imotei] Cipariu m[anu] p[ropria]

(*Österreichische Nationalbibliothek Wien, Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung*, dosar 133, f. 101-1)

Abrevieri bibliografice

- Archivu 1867* - *Archivu pentru filologia și istoria*. Blasiu, I-XL, 1867-1871/2, 799 p.
Avram 1987 - Mioara Avram, *Timotei Cipariu, părintele filologiei românești*, în *Academia R.S.R. Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Artă*. Seria IV, tom IX, 1987, p. 13-18.

- Batandier 1983 - Albert Batandier, *Le cardinal Jean-Baptiste Pitra, évêque de Porto, bibliothécaire de la Sainte Église romaine*, Paris, 1983.
- Botezan 1985-1986 - Liviu Botezan, „Concepția lui Timotei Cipariu despre formarea limbii și a poporului român”, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 621-630.
- Botezan et al. 1992 - *Arhiva personală Timotei Cipariu. Catalog*. Întocmit de Ioana Botezan și Al. Matei. București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1982.
- Brâncuș 1987 - Grigore Brâncuș, „Probleme de lingvistică teoretică în opera lui Timotei Cipariu”, în *Academia R.S.R. Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Artă*. Seria IV, tom IX, 1987, p. 7-12.
- Capidan 1938 - Theodor Capidan, „Bogdan Petriceicu Hasdeu ca lingvist indoeuropean și filolog”, în *Revista Clasică*, 8, 1938, p. 25-50.
- Cipariu 1838 - Timotei Cipariu, „Domnule redactor !”, în *Foaie literară*, Brașov, ian.-apr. 1838, 14, p. 106-108.
- Cipariu 1865 - Timotei Cipariu, *Inceputulu crestinarei romaniloru in partile orientali ale imperiului roman si anume pre marginile Dunarei in Dacia si Moesia dupa date autentice*. Blasiu, cu tipariulu Seminarului Arhi-Diecesanu, MDCCCLXV, XXXI p.
- Cipariu 1866 - Timotei Cipariu, *Principia de limba si scriptura*. Editiunea II revedivta si immvltita. Blasiu, cv tiparivlv Seminarivlv, MDCCCLXVI, 407 p.
- Cipariu 1867 a - Timotei Cipariu, discurs la “Solennitatea Inaugurarei Societatei Litterarie Romane” din 1867, în *Annalile Societatei Academice Romane*. Tomu I, 1867-1869. Bucuresti, 1869, p. 15-16.
- Cipariu 1867 b - Timotei Cipariu, „Discursu asupra istoriei limbei române, pronunțiatu in sedentia publica a societatei litterarie din Bucuresci la 6/18 Augustu 1867”, în *Annalile Societatei Academice Romane*. Tomu I, 1867-1869. Bucuresti, 1869, p. 18-23.
- Cipariu 1877 a - Timotei Cipariu, *Despre limba romana. Suplementu la Sintactica*. Blasiu, 1877, 59 p.
- Cipariu 1877 b - Timotei Cipariu, *Gramateca limbei romane. II. Sintetica*. Bucuresti, cu spesele Societatei Academice Romane, MDCCCLXXVII, 354 p.
- Cipariu 1982 - *Arhiva personală Timotei Cipariu. Catalog*. Întocmit de Ioana Botezan și Al. Matei. București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1982.
- Cipariu 1984 - Timotei Cipariu, *Discursuri*. Ediție îngrijită, antologie și glosar de Ștefan Manciulea și Ion Buzași. Prefață și bibliografie de Ion Buzași. Cluj-Napoca, 1984.
- Cipariu 1992 - *Timotei Cipariu. Corespondență primită*. Ediție îngrijită de Liviu Botezan, Ioana Botezan și Ileana Cuibus. Cuvînt înainte de Ștefan Pascu, București, 1992, 624 p.
- Costin 1958 - Miron Costin, *Opere*. Ediție de P. P. Panaitescu. București, ESPLA, 1958, 533 p.
- Coteanu 1965 - Ion Coteanu, „160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu”, în *LR*, XIV, 3, 1965, p. 295-300.
- Crestomatia 1858 - *Crestomatia seav Analecte literarie din cartile mai vechi si nove romanesci, tiparite si manuscrise, incepvndv dela seclvvl XVI pana la alv XIX, cv notitia literaria*. Blasiu, cu tiparivlv Seminarivlv, 1858, 256 p.
- Dobre 1987 - Alexandru Dobre, „Timotei Cipariu la Academia Română”, în *Academia R.S.R. Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Artă*. Seria IV, tom IX, 1987, p. 19-28.
- Flügel 1865 - G. Flügel, *Arabische, persische und türkische Handschriften der Österreichische Nationalbibliothek*. Band I, Wien, 1865.

- Graur și Wald 1965 - Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, 1965, p. 19-43.
- Hajós 1987 - Hajós József, *Timotei Cipariu și filosofia*, București, 1987, 231 p.
- Hasdeu 1861 - Bogdan Petriceicu Hasdeu, „Luca Stroici. Frammentu den ‘Calletoria in partile Galiciei’”, în *Ateneulu Romanu*, 1861, mai-iunie, p. 157-178.
- Hasdeu 1864 - Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Studii critice asupra istoriei române. Luca Stroici, părintele filologiei latino-române*. Bucuresci, Imprimeria Cesar Boliac, 1864, 54 p.
- Hasdeu 1869 - Bogdan Petriceicu Hasdeu, „Limba slavică la Români pene la annulu 1400. Fragmentu din Istoria culturai în Dacia”, în *Traian*, 1869.
- Iorga 1903 - Nicolae Iorga, „Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor”, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șapte-zeci de ani*. Institutul de Arte Grafice ‘Carol Göbl’, București, 1903, p. 1-127.
- Macrea 1978 - Dumitru Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*. București, 1978, 455 p.
- Maior 1976 - Petru Maior, *Dissertație. Pentru începutul limbei românești*, în idem, *Scrieri*, vol. I. Ediție critică alcătuită de Florea Fugariu. București, 1976.
- Manciulea 1941 - Ștefan Manciulea, *Timotei Cipariu și Academia Română*. Tip. Seminarului, Blaj, 1941, 48 p.
- Mihăilă 1965 - Gheorghe Mihăilă, „Din legăturile lui Fr. Miklosich cu A. I. Odobescu, B. P. Hașdeu și Ioan Bogdan”, în *Romanoslavica*, XII, 1965, p. 235-240.
- Miklosich 1860 - *Chronica Nestoris. Textum russico-slavonicum versionem latinam*, vol. I, Wien, 1860.
- Miklosich et al. 1860-1862 - *Acta patriarchatus Constantinopolitani, 1315-1402*. Ed. Miklosich et Müller. Vindobonae, 1860-1862.
- Miklosich 1872 - Franz Miklosich, „Psaltir s tumačenjem pisan 1346 za Branka Mladenovića”, în *Starine*, Zagreb, IV, 1872, 34 p.
- Mitu 1992 - Mihai Mitu, „Un précurseur des études slaves en Roumanie: Ioan Budai-Deleanu (1760-1820)”, în *Romanoslavica*, XXX, 1992, p. 193-224.
- Nițu și Vedinaș 1988 - Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenței românești*. Cluj-Napoca 1988, 256 p.
- Ö.N.B. Handschriften - Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung
- Pascu et al. 1978 - *George Bariț și contemporanii săi*. Vol. IV. Coordonatori: Ștefan Pascu și Iosif Pervain. *Documente literare*, București, 1978.
- Păcurariu 2002 - Dim. Păcurariu, „Tradiții ale culturii românești la Viena”, în *Comunicările ‘Hyperion’*. *Filologie*, 11, 2002, p. 3-35.
- Popa 1993 - Mircea Popa, *Timotei Cipariu, ipostazele enciclopedistului*, București, 1993, 238 p.
- Sturm-Schnabl 1991 - Katja Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven. Korespondenca Frana Miklošiča z južnimi Slovani*. Založba Obzorja, Maribor, 1991, 855 p.
- Șăineanu 1895 - Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române. Cu o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870-1895). Studii critice*. A doua edițiune. Ed. Socecu, Bucuresci, 1895.
- Teodor 1987 - Pompiliu Teodor, „Timotei Cipariu - om de cultură și luptător pentru eliberarea națională a românilor”, în *Revista Comisiei Naționale a României pentru UNESCO*, XXIX, 3, 1987, p. 60-63.